

Вардзелаішвілі Ж. А. Семіотична подвійність слова-символа в лінгвокультурі.

Слово є одним із найбільш складних об'єктів наукового осмислення, що обумовлено його подвійною семіотичною природою. Особливу складність у світлі новітніх підходів у лінгвістиці представляє опис слів, які мають велике смислове навантаження. Такі слова пройшли шлях від назви реалії в мові до колективного символу в культурі. Слово-символ може бути прочитаним як іманентний номадичний текст, який переходить з епохи в епоху або з культури в культуру. На підставі інтегративної комплексної методики автор пропонує варіант прочитання універсального слова-символа “вода” у російській і грузинській лінгвокультурах.

Ключові слова: мова, слово, символ, номадичний текст культури.

Vardzelashvili J. A. Semiotic duality of word-symbol in linguistic culture.

The word is one of the most complicated objects of scientific comprehension, which is due to its dual semiotic nature. From the standpoint of the newest approaches in linguistics, the description of words that carry great semantic loads is of particular difficulty. Such words have gone from the name of reality in the language to the collective symbol in culture. The word-symbol can be read as an immanent text, which passes from an epoch to an epoch or from culture to culture. Based on the integrative complex methodology, the author proposes a variant of reading the universal word-symbol “water” in Russian and Georgian Linguistic Cultures.

Keywords: language, word, symbol, nomadic text of culture.

В. А. Ляшчынская
Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны

ФРАЗЛАГІЗМЫ З КАМПАНАНТАМ ЛЕД У ФРАЗЕЛАГІЧНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ

У артыкуле на матэрыяле фразеалагізмаў беларускай мовы, аб'яднаных наяўнасцю кампанента “лед”, выяўляецца ўласцівая ім культурная інфармацыя, перададзены і захаваны ўстойлівы каштоўнасны змест культуры беларусаў, яе катэгорый і сэнсаў, што звязаны з ледам як найменнем віду вады-рэчыва ў цвёрдым стане. Устанаўліваецца ўзаемадзеянне мовы і культуры народа з дапамогай фразеалагізмаў, якія часткова рэпрэзентуюць канцэпт “вада” як фрагмент фразеалагічнай карціны свету беларусаў у дыяпазоне культурна-нацыянальнай самасвядомасці, а таксама аб'ектывуюць у асноўным прыродны, дзейнасны і прасторавы коды культуры.

Ключавыя словы: фразеалагізм, кампанент, лед, вобраз, культурная інфармацыя, ацэнка, сімвал, эталон, стэрэатып.

Увага лінгвістаў да фразеалагічных адзінак, што ўласцівы кожнай мове, у святле дзеяння сучаснай антрапацэнтрычнай накіраванасці вывучэння мовы і яе адзінак зусім заканамерная, паколькі гэтыя адзінкі лічацца найбольш “культураноснымі”, здольнымі даносіць з глыбінь мінулых часоў “скрытыя культурныя сэнсы, выконваць ролю знакаў “мовы” культуры” [7, с. 683]. А іх вывучэнне дазваляе ўстанавіць і вызначыць вытокі культуры народа, бо фразеалагізмы ў нязменнасці формы і зместу захоўваюць звесткі аб характаралагічных рысах менаталітэту народа-стваральніка і носьбіта гэтых

адзінак, што дазваляе больш дэталева спазнаць свой народ, сябе як прадстаўніка свайго народа, а пры параўнанні і супастаўленні з адпаведным матэрыялам іншых народаў выявіць агульныя і адметныя рысы, погляды, культурныя ўстаноўкі. Роля вывучэння і нават неабходнасць гэтага абумоўлены яшчэ і тым, што фразеалагізмы забяспечваюць дыялог пакаленняў з мінулага ў сучаснае і з сучаснага ў будучае, тым самым яднаючы пакаленні ў адзінае цэлае – прыналежнасць да свайго народа. А таму задача вывучэння фразеалагічных фондаў кожнай мовы заключаецца ў расшыфроўцы іх культурнай інфармацыі, у разгортванні “згорнутых тэкстаў” гэтых другасных адзінак мовы.

Ставячы мэту рэканструкцыі фразеалагічнай карціны свету беларусаў (апісана фразеалагічная эмацыянальная канцэптасфера [3] і вызначаны базавыя канцэпты фразеалагічнай карціны свету беларусаў [4]), у прыватнасці, вызначаючы фразеалагічныя сродкі і спосабы аб'ектывацыі канцэпту “вада” як аднаго з чатырох асноўных канцэптаў прыродных стыхій, прадметам нашага даследавання ў апошні час з'яўляюцца асаблівасці афармлення і спосабы перадачы культурнай інфармацыі, зместу “мовы” культуры беларускага народа пра ваду як адну з прыродных з'яў і паняццяў, пра ваду-стыхію і ваду-рэчыва.

Як вядома, вада ўтварае розныя вадаемы і ландшафтна-водныя аб'екты (*акіян, мора, возера, балота, лужа* і інш.), выступае ў розных відах як рэчыва. Так, вада даруецца небам і выпадае ў выглядзе дажджу, граду, снегу. Вада характарызуецца смакавымі ўласцівасцямі, хімічным саставам, колерам. Яна здольна пераўтварацца ў пару ці выступаць у выглядзе туману, расы. Усе гэта абумовіла выключную ролю вады ўвогуле і яе месца ў ліку чатырох фундаментальных стыхій нашай планеты – агонь, вада, зямля і паветра, сярод якіх вада-стыхія і вада-рэчыва займае адно з царскіх месцаў у філасофіі ўспрымання і асэнсавання гэтага прыроднага багацця чалавекам (параўн. *Агонь – цар, ды вада – царыца*). І ўсе, што звязана з вадой – водныя аб'екты, віды вады, дзеянні чалавека з вадой, уплывы вады на чалавека – знайшло адлюстраванне ў фразеалагічных адзінках беларускай мовы, якія складваліся ў працэсе пазнання навакольнай рэчаіснасці ўвогуле і якасцей і ўласцівасцей вады, розных відаў вадаемаў, аб'ектаў ландшафту, звязаных з вадой, відаў вады і інш.

Вось чаму ў межах прапанаванага артыкула ставім задачу лінгвакультуралагічнага аналізу толькі адной групы – фразеалагізмаў з кампанентам *лед*, якія зафіксаваны ў лексікаграфічных крыніцах літаратурных і дыялектных фразеалагізмаў беларускай мовы і сабраныя метадам суцэльнай выбаркі [2; 5; 6; 11; 12; 13]. Зварот да гэтай групы фразеалагічных адзінак абумоўлены неабходнасцю ахопу і вывучэння ўсіх “водных” фразеалагізмаў для рэканструкцыі канцэпту “вада”, паколькі, як

можна меркаваць, рэканструкцыя канцэпту “вада” як аднаго з важных фрагментаў фразеалагічнай карціны беларусаў дапаможа выявіць зафіксаваны і перададзены ў фразеалагічных адзінках мовы культурны змест, культурную інфармацыю, тыя маральна-этычныя нормы і правілы паводзін, якія беларусы лічаць станоўчымі ці якія адмаўляюць, асуджаюць, урэшце, той менталітэт, які характарызуе беларусаў, паводле ўяўленняў пра яе.

Прадметам нашага даследавання з’яўляюцца асаблівасці афармлення і спосабы перадачы культурнай інфармацыі, зместу “мовы” культуры беларускага народа пра такое паняцце, як лед, што адлюстравана ў фразеалагічных адзінках беларускай мовы, якія складваліся ў працэсе пазнання навакольнай рэчаіснасці ўвогуле і якасцей і ўласцівасцей леду. А галоўная задача даследавання – прааналізаваць вобразы фразеалагізмаў з адабранымі кампанентам пры іх утварэнні, паколькі менавіта вобраз “становіцца тым своеасаблівым правадніком культуры, дзякуючы якому ажыццяўляецца ўзаемапраціканенне дзвюх семіятычных сістэм – культуры і мовы” [1, с. 280], і ўстанавіць тую культурную інфармацыю фразеалагізмаў з кампанентам-найменнем аднаго з відаў вады, якую яны экспліцытна ці імпліцытна ўтрымліваюць.

Лед – адна з ліку лексем для найменняў відаў вады, толькі тут вада выступае ў сваім адметным, цвёрдым, стане, што адбываецца дзякуючы замярзанню вады. За лексмай *лед* адпаведна замацавана адно значэнне: “вада, якая замерзла і перайшла ў цвёрды стан” [9, с. 40].

Лед як прыроднае рэчыва характарызуецца такімі ўласцівасцямі, як цвёрдасцю і нізкай тэмпературай, белым колерам, празрыстасцю. Лед пры пэўных умовах можа захоўвацца ў цвёрдым выглядзе, а можа растапіцца і ператварыцца ў ваду. Успрыманне чалавекам леду як рэчыва акцэнтуюцца паводле яго важнейшых уласцівасцей – цвёрдасць і нізкая тэмпература, якая адпавядае ніжэй 0°, ці асацыюецца з холадам, і ў цвёрдым выглядзе, калі лед колецца, разбіваецца, а пры больш высокай тэмпературы растае, што вядзе да асацыяцыі з цяплом ці хаця б пацяпленнем.

Такія прыкметы і ўласцівасці леду, выдзеленыя і замацаваныя чалавекам за гэтым прыродным рэчывам, за гэтым відам вады, і сталі асновай надання леду новых сімвалічных значэнняў, дзякуючы чаму лексема *лед* абрана для ўтварэння новых, другасных, адзінак мовы – фразеалагізмаў, у якіх кампанент *лед* становіцца асновай утварэння вобразаў з іх ацэнчнай роляй.

Новыя адзінкі мовы – фразеалагізмы з кампанентам *лед* – утвараюцца для абазначэння і характарыстыкі новых рэалій, якія ўсе без выключэння носяць антрапацэнтрычны характар – звязаны з чалавекам і выкарыстоўваюцца для яго характарыстыкі. І гэта ўсе, акрамя аднаго, дзеяслоўныя фразеалагізмы, якія служаць для наймення нябачных, але вельмі важных дзеянняў, для адлюстравання і ацэнкі розных аспектаў наладжвання

адносін паміж людзьмі, паляпшэння гэтых адносін. Таму новыя адзінкі, як правіла, утвораны на аснове свабодных спалучэнняў слоў, што называюць рэальныя дзеянні, “выканаўцам” якіх выступае лед, ці тыя дзеянні, што выконвае з ім чалавек. Свабодныя спалучэнні слоў пераасэнсоўваюцца, метафарызуюцца і набываюць такія важнейшыя рысы фразеалагізмаў, як раздзельная аформленасць кампанентаў, устойлівасць структуры, цэласнасць значэння, экспрэсіўнасць, эмацыянальнасць і ўзнаўляльнасць.

Да ліку тых, дзе выканаўцам дзеяння з'яўляецца лед, адносяцца аднаструктурныя фразеалагізмы *лед крануўся* ‘пачатак чаму-н. зроблены’ [3, с. 648]; *лед тронуўся / трогаецца* ‘пра пачатак змянення абставін, адносін у лепшы бок’ [11, с. 77]; *лед чаго растае / раставаў* ‘знікае пачуцце чаго-н. (недаверу, непаразумеання, адчужанасці і пад.)’ [2, с. 648]; *лед растаў* ‘пра карэннае змяненне абставін, адносін у лепшы бок’ [11, с. 77]. І ўсе названыя фразеалагізмы праз дзеяслоўныя кампаненты і кампанент *лед* суадносяцца з дзейнасным, прыродна-ландшафтным і прасторавым кодамі культуры.

Аднак названыя фразеалагізмы не складаюць рад сінанімічных адзінак мовы, паколькі ў залежнасці ад выбару дзеяслоўнага кампанента і адпаведна протасітуацый, якія адбываюцца з ледам, і тых асацыяцый, якія яны выклікаюць, кожны называе адметны “этап”, розны ўзровень ці перыяд у развіцці дзеяння ўвогуле і, у прыватнасці, пры ўстанаўленні сувязей, адносін паміж людзьмі.

Так, фразеалагізмы *лед крануўся* і дыялектны *лед тронуўся / лед трогаецца* з лексічнымі варыянтамі дзеяслоўных кампанентаў вызначаюць пачатковы этап у развіцці якога-небудзь дзеяння, працэсу ўвогуле (напрыклад: – **Лед крануўся, таварыш камандуючы!** – аб’явіў начальнік аператыўнага ўпраўлення задаволена, па-юначаму звонка. – 26-я і 84-я гвардзейскія дывізіі ўзялі Шалашына і ў добрым тэмпе ўсцяж магістралі выходзяць на рубяж Юрцава (І. Мележ); **Кажыцца, лед тронуўся, сталі патроху ляпыць тыпырамі** (Г. Юрчанка)) ці непасрэдна ў наладжванні адносін паміж людзьмі, якія не мелі паміж сабой раней добрых сувязей ці паміж якімі яны былі дрэнныя альбо чым-ці кім-небудзь сапсаваныя ці разбураныя (напрыклад: **З некаторага часу, як заўважыў Цайт, лед крыху крануўся. Больш ветлівы сталі адказы на яго прывітанні.** М. Лынькоў). У апошняй ілюстрацыі выкарыстання фразеалагізма *лед крануўся* ў маўленчай практыцы на пачатковы, вельмі малы, але тым не менш вельмі важны момант у працэсе наладжвання сувязей, кантактаў, добрых адносін паміж людзьмі ўказвае дадатковы кампанент-прыслоўе *крыху*, які ўскладняе структуру фразеалагізма, пашырае яго кампанентны склад словам свабоднага ўжывання як вынік індывідуальна-аўтарскага прыему выкарыстання фразеалагізма і дзякуючы якому такія абноўлены фразеалагізм атрымаў

семантичнае нарашчэнне і дадатковае асацыятыўнае ўяўленне – тут фразеалагізм абазначае ‘зроблены невялікі, нязначны пачатак чаму-небудзь’.

У аснову фразеалагізма пакладзена метафара, паводле якой змены стану леду, што звязаны з ведамі чалавека пра лед у час крыгалому і іх асэнсаваннем (*крыгалом* – ‘перыяд, калі пачынае ламацца лед на рэках’ [8, с. 739], а *кранацца* – ‘зрушвацца з месца, пачынаць рух’ і ‘пра пачатак ледаходу на рацэ’ [8, с. 722]), прыпадабняюцца да зробленага пачатку чаго-небудзь ці ў чым-небудзь. Фразеалагізм перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра першыя, але заўважныя змены і пры гэтым, як правіла, у лепшы бок у развіцці любога пачынання ці дзеяння і асабліва адносна працэсу наладжвання добрых і цеплых узаемадосін паміж людзьмі.

А вось фразеалагізм *лед растае / раставаў* і дыялектны яго варыянт *лед растаў* – гэта вобразная перадача новага, больш значнага “этапа” развіцця дзеяння па наладжванні добрых сувязей паміж людзьмі. Пры гэтым, як можна заўважыць з фразеалагічнага значэння названых двух фразеалагізмаў, што зафіксаваныя ў розных лексікаграфічных крыніцах, тут таксама можна адзначыць, няхай і нязначныя, але ўсе ж нюансы адценняў у іх значэннях і, зразумела, выкарыстанні.

У прыватнасці, фразеалагізм *лед растае / раставаў* канстатуе працягласць і незавершанасць працэсу ўстанаўлення кантактаў, бо гэта перыяд, калі толькі знікае недавер, непаразумненне, адчужанасць паміж кім-небудзь, але яшчэ далека да ўстанаўлення цеплых і дружалюбных адносін, што маецца на мэце. А другі фразеалагізм выкарыстоўваецца для наймення дзеяння, якое карэнным чынам змянілася, разумеецца, як з дрэнных ці ніякіх адносін устанавіліся добрыя. Гэта асабліва відавочна пры ўжыванні названых фразеалагізмаў у маўленчай практыцы. Параўн., напрыклад: *Робім усе, каб быў мір, каб было разуменне між краінамі і народамі, каб раставаў лед недаверу, перамагла разрадка...* Б. Сачанка і сказ з дыялектных запісаў Г. Юрчанкі: *Іду, гляджу, стыяць хырашо, гамонюць, віджу, лед рыстаў*.

Да папярэдніх фразеалагізмаў паводле значэння набліжаецца яшчэ фразеалагізм *лед паламаны / разбіты* ‘адносіны паміж кім-н. палепшыліся, перашкоды ліквідаваны’ [3, с. 648], які адрозніваецца невыразным указаннем выканаўцы дзеяння: з дапамогай кампанента-дзеяпраметніка фіксуецца прыкмета леду паводле дзеяння. Вобраз фразеалагізма створаны на аснове метафары, паводле якой паляпшэнне адносін ці ліквідацыя перашкоды на шляху наладжвання і ўстанаўлення добрых адносін паміж кім-небудзь прыпадабняецца да паламанага ці разбітага леду. Тут лед сімвалізуе, з аднаго боку, холад як сімвал адсутнасці адносін, з другога боку, выступае сімвалам перашкоды, якая, як лед у рацэ, што скоўвае рух вады, узнікае на шляху добрых узаемадосін, а таму ліквідаваць лед-перашкоду і лед-холад ва

ўзаемадносінах – гэта паламаць ці разбіць яго як спосаб ці сродак паляпшэння ці наладжвання добрых адносін.

Міжволі ўзгадваюцца радкі з верша “На рэчцы зімою” класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа пра лед на рэчцы, які не дае ходу вады пад ім: – *Эх ты, лед-гвалтоўнік! /Што ты вытвараеш? Ты нашто вадзіцу /Крыўдзіш і ўшчуваеш? // Бедненькай, ей цемна, /Цесна пад табою, /Хай жа пагамоніць, /Мілая са мною!*, а затым вызваленне вады ад леду хлопчыкам Алесем з дапамогай сякеры, якой ен разбівае лед: *Звякае тапорык, /Глуха стук нясецца. /Раптам клуб вадзіцы /З-пада дна ўзаўецца.*

Фразеалагізм *лед паламаны /разбіты* перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра паляпшэнне ўзаемаадносін паміж кім-небудзь і ліквідацыю перашкоды на гэтым шляху.

А вось фразеалагізмы, дзе лед выступае аб’ектам дзеяння чалавека, – гэта аднаструктурныя дзеяслоўныя фразеалагізмы *разбіць лед* ‘ліквідаваць нацягнутасць у адносінах паміж кім-н.’ [3, с. 297]; *растапіць лед* ‘ліквідаваць нацягнутасць у адносінах паміж кім-н.’ [3, с. 313]; *ламаць лед* ‘дабівацца ўзаемаразумення’ [11, с. 71], дзе паводле абраных дзеяслоўных кампанентаў і структуры словазлучэнняў выразна выяўляецца, што выканаўцам дзеяння з ільдом выступае чалавек. І менавіта праз дзеяслоўныя кампаненты фразеалагізмы суадносяцца з антропна-дзеясным кодам культуры, дзе да ўласцівых характарыстык розных дзеянняў далучаюцца дадатковыя канатацыі, функцыянальна значныя для культуры народа сэнсы, што і надаюць гэтым дзеянням ролю знакаў “мовы” культуры.

У аснову ўсіх гэтых фразеалагізмаў пакладзена метафара, паводле якой ліквідацыя халодных, нацягнутых адносін паміж людзьмі прыпадабняецца да розных дзеянняў з ледам – разбівання, растаплення ці ламання. Пры гэтым у залежнасці ад дзеяслоўных кампанентаў па-рознаму прадстаўляецца спосаб змены адносін у лепшы бок.

Так, у фразеалагізмах з кампанентамі *разбіць, ламаць* акцэнтуюцца ўвага найперш на спосабе знішчэння перашкоды як ліквідацыі нацягнутасці ў адносінах людзей (параўн. *разбіць* – ‘ударам (ударамі) раскалоць, парушыць цэласнасць чаго-н.’ [10, с. 571], а *ламаць* – ‘згінаючы, удараючы з сілай, аддзяляць часткі чаго-н. або раздзяляць што-н. на часткі; крышыць’ [9, с. 17]. У той час як у фразеалагізме з дзеяслоўным кампанентам *растапіць* звернута ўвага на змене “тэмпературнага” паказчыка: змяніць холад на цяпло, дзе лед сімвалізуе холад, а яго растапленне – паказчык цяпла, ці інакш памяняць холад на цяпло – гэта ўстанавіць цеплыя адносіны паміж людзьмі.

Усе фразеалагізмы гэтай групы перадаюць стэрэатыпныя ўяўленні пра сродкі і спосабы, але магчымасці для пераадолення халодных адносін паміж людзьмі як своеасаблівыя правілы ці ўстаноўкі аб неабходнасці добрых узаемаадносін паміж людзьмі.

Яшчэ некалькі фразеалагізмаў маюць адметны ад папярэдніх спосаб ўтварэння. Гэта фразеалагізмы *біцца як рыба аб лед* ‘без выніку і плену намагацца, старацца, шукаючы выйсце з бядоты’ [3, с. 106] ці *біцца як рыба аб лед* ‘гараваць, бедаваць, жыць у матэрыяльнай нястачы’ [6, с. 28[; *як леду* ‘роўна столькі, колькі названа (рублеў, гадоў, працэнтаў і пад.)’ [3, с. 649] і *як леду* ‘многа, шмат’ [5, с. 152], якія сваім паходжаннем і ўтварэннем абавязаны фразеалагізацыі параўнальных зваротаў.

У аснове вобраза фразеалагізма *біцца як рыба аб лед* ляжыць параўнанне паміж дзеяннімі злоўленай зімой рыбы і кінутай на лед і ўмовам і дзеяннімі гаротнага жыцця чалавека і безвыніковасці яго намаганняў змяніць такое жыцце. Фразеалагізм суадносіцца з заонімным (праз кампанент *рыба*), дзейнасным (праз кампанент *біцца*), прыродным і прасторавым (праз спалучэнне *аб лед*) кодамі культуры. У аснове абранага параўнання ляжаць складаныя асацыяцыі. Маецца на ўвазе, што ўсе старанні, намаганні чалавека не маюць станоўчых вынікаў: як рыба, што трапіла ў новыя, але неспрыяльныя ей умовы (параўн. супрацьлеглы сэнс *як рыба ў вадзе*), не можа разбіць лед, б’ючыся аб яго, так і чалавек не можа выбіцца з гаротнага, беднага стану і няшчасных умоў свайго жыцця. Зыходнае параўнанне стала метафарычным вобразам-эталонам для адлюстравання немагчымасці змяніць невыносныя ўмовы, бядотнае становіча і цяжкае ці гаротнае жыцце чалавека. І тут лед сімвалізуе ўмовы беднасці, бяды, гора, што асацыятыўна звязваецца з холадам, а рыба сімвалічна абазначае чалавека ў такіх умовах. Фразеалагізм перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра безвыніковасць старанняў і пошукаў чалавека выбіцца з беднага і гаротнага жыцця.

А ў аснове вобраза фразеалагізма *як леду*, відавочна, абрана асацыятыўная сувязь праз параўнанне празрыстага леду і дакладнасцю лічбавага вымярэння чаго-небудзь, напрыклад, сумы грошай, колькасці гадоў і пад., што асабліва выразна відаць пры выкарыстанні фразеалагізма ў маўленні. Напрыклад: *За тэлевізар пяцьсот рублеў адваліў як леду*. В. Карамазаў; *Мне ж, Надзежа, восемдзсят сем гадоў як леду*. Я. Сіпакоў. Фразеалагізм *як леду* набыў ролю эталона дакладнасці, пэўнасці наяўнай колькасці.

Што датычыць фразеалагізма *як леду* са значэннем ‘многа, шмат’, то ў аснове яго вобраза ляжыць метафара, паводле якой вялікая колькасць чаго-небудзь, напрыклад, грошай, прыпадабняецца да вялікай колькасці леду, што ілюструецца у наступным прыкладзе выкарыстання фразеалагізма Янкам Купалам: *Там саболлі апоны, Залатыя заслоны, І ў купцоў там чырвонцаў, як леду* [5, с. 152]. Фразеалагізм выступае ў ролі эталона наяўнасці чаго-небудзь у вялікай колькасці, што нават нельга вымераць, падлічыць, ці чаго вельмі многа, шмат.

І заключнай другаснай устойлівай адзінкай з кампанентам *лед* выступае фразеалагізм *на вуснах /губах мед, а на /у сэрцы лед* ‘хто-н. знешне ветлівы, далікатны, а спадцішка прычыняе шкоду, непрыемнасці’ [3, с. 40], якая пабудавана на проціпастаўленні, асабліва характэрным і тыповым прыеме пабудовы парэмійных адзінак (параўн. *Аднаму льецца, а другому не капае; Адны пануюць, а другія гаруюць; Як багаты памрэ, па тры хаты прэ, а як бедачок – толькі поп ды дз’ячок; Бог даў, Бог узяў* і інш.). І тут найбольш выразна фразеалагізм выяўляе свае вытокі да архетыповага супрацьпастаўлення “добра – дрэнна”, “салодка – горка”, “цяпло – холад” дзякуючы падбору кампанентаў, іх структурызацыі і такім чынам створанаму вобразу. Маецца на ўвазе, што чалавек гаворыць толькі добрыя, прыемныя, магчыма, хвалебныя словы другой асобе, што прыпадабняюцца на аснове смакавай метафары да меду, але словы гэтыя няшчырыя, бо ен зусім другое думае і робіць у адносінах да гэтага ж чалавека. Яго адносіны і ўчынкі да гэтага чалавека зусім другія, яны супрацьлеглыя дыфірамбічнаму патоку маўлення. Чалавек прыкрывае свае сапраўдныя намеры няшчырымі, хвалебнымі ці ліслівымі словамі. Такія паводзіны выкрываюць двайную сутнасць чалавека, яны не адпавядаюць выпрацаваным нормам і правілам у грамадстве і падпадаюць пад негатыўную ацэнку.

Фразеалагізм суадносіцца з саматычным (праз кампаненты *вусны /губы, сэрца*), з гастронамічным (праз кампанент *мед*), з прыродным (праз кампанент *лед*) і з прасторавым (праз спалучэнне прыназоўніка *на* ці *на /у* з назоўнікамі) кодамі культуры, у кожным з якіх абраныя найменні нясуць у дадатак да характэрных ім уласцівасцей функцыянальна значныя для культуры сэнсы. Так, кампанент *мед* выступае эталонам салодкага, смачнага, што асацыятыўна пераносіцца на маўленне: сказанае для каго ці пра каго прыпадабняецца паводле яго зместу да салодкага меду. Кампанент *вусны* ці сінанімічны варыянтны кампанент *губы*, што абазначаюць рухомую частку на твары, ці орган, што прымае ўдзел у вусным працэсе маўлення, часткова захоўваюць свае значэнне і на аснове метаніміі выступаюць сродкам абазначэння маўленчага працэсу чалавека. Кампанент *сэрца* як цэнтральны орган чалавека выступае ў якасці сімвалічнага цэнтра эмоцый і пачуццяў, дзе дакладна вызначаецца негатыўная ацэнка адпаведнай эмоцыі чалавека ў адносінах да другога.

А паказчыкам эмоцыі выступае абраны кампанент *лед*, які выступае як эталон холаду і адпаведна халодных, магчыма, нават варожых адносін. У аснове вобраза скарыстаны дзве метафары, адна з якіх прыпадабняе смакавыя адчуванні да ацэнкі маўлення, а паводле другой прыпадабняюцца тэмпературныя вызначэнні да ацэнкі эмоцыі, міжасобасных адносін. Як бачым, выбар кожнага кампанента фразеалагізма абумоўлены замацаванай за імі сімволікай, наданнем ім дадатковага сэнсу культуры.

І фразеалагізм *на вуснах / губах мед, а на / у сэрцы лед* служыць эталонам, стэрэатыпам вызначэння прытворных, няшчырых слоў, якія не стасуюцца з тымі сапраўднымі адносінамі аднаго чалавека да другога, і тымі дзеяннямі, якія ў адносінах да яго праяўлюцца скрыта, у адрозненне ад слоў. Фразеалагізм выступае ў ролі эталона двурушнасці чалавека як адзін з самых заганных паказчыкаў характарыстыкі чалавека.

А завяршаецца рэпрэзентацыя канцэпту “вада” з дапамогай групы фразеалагізмаў з кампанентамі-найменнямі віду вады-рэчыва праз сукупнасць адзінак з кампанентам *лед* дыялектным фразеалагізмам *як лядні* ‘вельмі халодныя (рукі, ногі)’ [3, с. 666], які далучаецца да групы “ледзяных” вытворных адзінак на аснове таго, што ў ім выкарыстаны аднакараневы да назоўніка *лед* кампанент-прыметнік *лядні* (параўн. *ледзяны* – 1) ‘які мае адносіны да леду; які складаецца з леду’ і 2) ‘вельмі халодны, халодны як лед’ [9, с. 31], а таксама *лядзяк* і *лядзяш* з агульным значэннем ‘невялікі кавалак леду; ільдзінка’ і *перан.* ‘пра чалавека, які вельмі змерз ці мае халодную тэмпературу’ [9, с. 71]).

У аснову вобраза фразеалагізма пакладзена метафара як вынік пераасэнсавання параўнання халодных, змерзлых рук ці ног з ледзяком. І фразеалагізм, тэрытарыяльна абмежаваны ва ўжыванні, выступае эталонам, стэрэатыпам ступені змерзласці, акалеласці на холадзе рук ці ног чалавека.

Такім чынам, група фразеалагізмаў з кампанентам *лед* ці вытворным дыялектным *лядня* складаецца з 13 адзінак, утварэнне якіх звязана з выдзяленнем леду як аднаго з відаў вады-рэчыва. А яго адбор пры ўтварэнні вобразаў фразеалагізмаў абавязаны спалучанасці прыкмет і ўласцівасцей прыроднага характару пра гэты від вады-рэчыва і іх ролі ў жыцці чалавека з дадатковымі ўласцівасцямі і прыкметамі, што надзелены чалавекам і з’яўляюцца паказчыкамі сімвалізацыі гэтай лексемы, замацаванай у культуры народа. І менавіта гэта стала асновай узнікнення фразеалагічных адзінак, якія адлюстравалі, захавалі і трансліруюць ад пакалення да пакалення культурную інфармацыю, выражаюць ацэнку і даюць характарыстыку новым з’явам, паняццям, як правіла, абстрактнага характару – наладжванню ўзаемадосін паміж людзьмі на рознай ступені іх паляпшэння, безвыніковасці старанняў беднага і гаротнага чалавека, выражэння дакладнасці ці мноства наяўных грошай, двурушнасці паводзін чалавека, ступені інтэнсіўнасці ахаладжэння канечнасцей.

Л і т а р а т у р а :

1. *Ковшова М. Л.* Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры / М. Л. Ковшова. – М. : ЛИБРОКОМ, 2012. – 456 с.

2. *Лепешаў І. Я.* Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. Т. 1 : А–Л / І. Я. Лепешаў. – Мн. : Бел. энц. імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.; Т. 2 : М–Я / І. Я. Лепешаў. – Мн. : Бел. энц. імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
3. *Ляшчынская В. А.* Фразеалагічная эмацыянальная канцэптасфера беларусаў / В. А. Ляшчынская. – Мн. : РІВШ, 2012. – 246 с.
4. *Ляшчынская В. А.* Базавыя канцэпты фразеалагічнай карціны свету беларусаў / В. А. Ляшчынская. – Мн. : РІВШ, 2015. – 224 с.
5. *Ляшчынская В. А.* Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2007. – 312 с.
6. *Мяцельская Е. С.* Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мн. : БДУ, 1972. – 320 с.
7. *Телия В. Н.* Фактор культуры и воспроизводимость фразеологизмов – знаков-микротекстов / В. Н. Телия // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура : сб. ст. в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 674–684.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. Т. 2 : Г–К / [рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мн. : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энц., 1978. – 768 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. Т. 3 : Л–П / [рэд. тома П. М. Гапановіч]. – Мн. : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энц., 1979. – 672 с.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. Т. 4 : П–Р / [рэд. тома Г. Ф. Вештарт, Г. М. Прышчэпчык]. – Мн. : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энц., 1980. – 768 с.
11. *Юрчанка Г. Ф.* І коціца і валіца (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мн. : Навука і тэхніка, 1972. – 288 с.
12. *Юрчанка Г. Ф.* І сячэ і паліць (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мн. : Навука і тэхніка, 1974. – 296 с.
13. *Юрчанка Г. Ф.* Слова за слова (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мн. : Навука і тэхніка, 1977. – 272 с.

R e f e r e n c e s :

1. *Kovshova M. L.* Lingvoculturologicheskiy metod vo frazeologii. Kody culture [Lingvoculturological method in phraseology. Codes of culture] / M. L. Kovshova. – М. : LIBROKOM, 2012. – 456 s.
2. *Lepeshau I. Y.* Slounik frasealagismau [Dictionary of phraseologisms] : u 2 t. – Т. 1: А–L / I. Y. Lepeshau. – Мн. : Bel. ents. imya P. Brouki, 2008. – 672 s.; t. 2 : М–L / I. Y. Lepeshaw. – Мн. : Bel. ents. imya P. Brouki, 2008. – 704 s.
3. *Liashchynskaya V. A.* Frasealagichnaya ematsyianalnaya kantseptasphera belarusau [Phraseological emotional conceptsphere of the Belarusians] / V. A. Liashchynskaya. – Мн. : RIWSH, 2012. – 246 s.
4. *Liashchynskaya V. A.* Bazawyia kantsepty frasealagichnaj kartsiny svetu belarusaw [Basic concepts of phraseological picture of the world of the Belarusians] / V. A. Liashchynskaya. – Мн. : RIWZSH, 2015. - 224 s.

5. *Liashchynskaya V. A.* Slounik frasealagismau movy tvorau Yanki Kupaly [Dictionary of phraseological units of the language of Yanka Kupala works] / V. A. Liashchynskaya, Z. U. Shvedava. – Homel : GDU imya F. Skaryny, 2007. – 312 s.
6. *Miatselskaja E. S.* Slounik belaruskaj narodnaj frasealogii [Dictionary of Belarusian national phraseology] / E. S. Miatselskaja, Y. M. Kamarouski. – Mn. : BDU, 1972. – 320 s.
7. *Teliya V. N.* Faktor kultury i vosproizvodimost fraseologismov – znakov-mikrotekstov [Factor of culture and reproduction of phraseologisms – signs-microtexts] // Sokrovenniye smysly : Slovo. Tekst. Kultura : sb. st. v chest N. D. Arutiunovoy / otv. red. Y. D. Apresian. – M. : Jazyki slavianskoj kultury, 2004. – S. 674–684.
8. Tlumachalny slounik belaruskay movy [Comprehensive dictionary of the Belarusian language] : u 5 t. T. 2 : G–K / red. toma A. Y. Bakhankou. – Mn. : Gal. red. Bel. Sav. Ents., 1978. – 768 c.
9. Tlumachalny slounik belaruskay movy [Comprehensive dictionary of the Belarusian language] : u 5 t. T. 3 : L–P / red. toma P. M. Gapanovich. – Mn. : Gal. red. Bel. Sav. Ents., 1979. – 672 s.
10. Tlumachalny slounik belaruskay movy [Comprehensive dictionary of the Belarusian language] : u 5 t. T. 4 : P–R / red. toma G. F. Veshtart, G. M. Pryshchepchyk. – Mn. : Gal. red. Bel. Sav. Ents., 1980. – 768 s.
11. *Yurchanka G. F.* I kotsitsa i valitsa (Ustoilivyya slovazluchenni u gavortsy Mstsislaushchyny) [I kotsitsa i valitsa (Idioms in dialect of Mstsislaushchyna)] / G. F. Yurchanka. – Mn. : Navuka i tekhnika, 1972. – 288 c.
12. *Yurchanka G. F.* I siache i palits (Ustoilivyya slovazluchenni u gavortsy Mstsislaushchyny) [I siache i palits (Idioms in dialect of Mstsislaushchyna)] / G. F. Yurchanka. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1974. – 296 c.
13. *Yurchanka G. F.* Slova za slova (Ustoilivyya slovazluchenni u gavortsy Mstsislaushchyny) [Idioms in dialect of Mstsislaushchyna] / G. F. Yurchanka. – Mn. : Navuka i tekhnika, 1977. – 272 c.

Лециньска О. О. Фразеологізми з компонентом “лід” у фразеологічній картині світу білорусів.

У статті на матеріалі фразеологізмів білоруської мови, об'єднаних наявністю компонента “лід”, виявляється властива їм культурна інформація, переданий і збережений стійкий ціннісний зміст культури білорусів, її категорій і смислів, пов'язаних з льодом як найменуванням виду води-речовини у твердому стані. Встановлюється взаємодія мови і культури народу за допомогою фразеологізмів, що частково репрезентують концепт “вода” як фрагмент фразеологічної картини світу білорусів у діапазоні культурно-національної самосвідомості, а також об'єктивують в основному природний, діяльнісний і просторовий коди культури.

Ключові слова: фразеологізм, компонент, лід, образ, культурна інформація, оцінка, символ, еталон, стереотип.

Leshchinskaya O. A. Phraseological units with the component “ice” in Belarusian phraseological world-view.

Based on the material of Belarusian phraseological units with the common component 'ice', the article singles out their characteristic cultural information and its stable evaluative component that they hand down and preserve, its categories and senses, connected to ice as the name for water as a kind of substance in its solid state. The author identifies the interaction

between the language and national culture through phraseological units, which partially represent the concept “water” as one of the components of phraseological world view of the Belarusians in the diapason of cultural and national self-awareness, objectifying generally the natural, action and spatial codes of the culture.

The authors points out that the phraseological units with the component “лед (ice)” and its derivative “лядні” nominate, characterise and evaluate new phenomena and notions, as a rule, of an abstract nature: most often – ways and means of establishing good relations between people; failure of a poor man’s attempts; accuracy of a numerical measure (usually referring to money or age); a large number of smth; hypocrisy of a man; the degree of coldness outdoors and its feeling in person’s limbs. This all is related to the selection of the component-lexeme “лед (ice)” that denotes a notion, closely connected in human mind with certain qualities – coldness, transparence, hardness, the ability to crumb and melt, to be broken down, cracked, which served as the ground for creation of metaphoric images.

Linguistic and cultural analysis of phraseological units with the component “лед (ice)” is carried out with the aim to determine the cultural information that has been recorded in them and handed down to new generations, the moral and ethical norms and codes of conduct, people’s relations that the Belarusians either consider to be laudable or reject and condemn.

The subject of the research is the peculiarities of arrangement and ways of conveying cultural information, the contents of the “language” of culture regarding the notion of ice with the aim of reconstructing the concept “water”, the integrity of which is impossible without taking into consideration all the “water” components in phraseological units that objectify the concept “water”. One of these components is the lexeme “ice”, which is a part of the thematic group “kinds of water”.

Keywords: *phraseological unit, component, ice, image, natural code of the culture, symbol, reference sample, stereotype.*

А. Пясецка
Лодзинский университет

ОТРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА ГОЛОВА В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАЗЕОЛОГИИ)

Статья посвящена исследованию концепта “голова” в русском языке. Предметом описания являются фразеологизмы. Собранный материал показывает, что концепт “голова” связан со сферой интеллекта, чувств, эмоций, жизненных установок, воли. Он также может касаться характера, физического состояния человека, его отношений с другими людьми. Компонент “голова” в составе фразеологизмов может означать самого человека, а также символизировать жизнь. Он является частью ряда метафор, которые преобразуют абстрактное содержание в материальные предметы. Языковые приемы (метафора, метонимия) используются человеком для освоения абстрактного порядка мира.

Ключевые слова: *голова, концепт, метафора, метонимия, фразеологизм.*

В современных лингвистических теориях язык рассматривается с когнитивной точки зрения не только как инструмент для общения людей, но прежде всего как способ интерпретации окружающей человека действительности. Эти теории пытаются объяснить механизмы возникновения и функционирования понятийных структур, с помощью